

3. Lachnicki, I.E. Statystyka Gubernii Litwesko-Grodzienskiej / I.E. Lachnicki. — Wilno : Druk. J. Zawadzkiego, 1817. — 88 s.
4. Gospodyni litewska, czyli nauka utrzymywania porządku domu i zaopatrzenia go we wszystkie przyprawy, zapasy kuchenne, apteczkowe i gospodarskie tudzież hodowania i utrzymywania bydła, ptactwa i innych żywiołów, według sposobów wyprobowańszych i najdoświadczeńszych, a razem najtańszych i najprostszych. — Wilno : Druk. J. Zawadzkiego, 1876. — 510 s.

Айконімы сучаснай беларускай літаратурнай мовы: працэс утварэння і лексіка-семантычная характарыстыка (на прыкладах Стаўбцоўскага раёна)

Л.І. Шпакоўская,

Мінскі ўніверсітэт кіравання, г. Мінск, Беларусь,

ludmila221270@mail.ru

Багатая на падзеі гісторыя нашага народа, працяглыя кантакты яго з суседнімі этнасамі абумовілі з'яўленне ўнікальнай сістэмы беларускіх назваў паселішчаў, якія разам са старадаўнімі дойлідскімі збудаваннямі, руінамі гарадзішчаў і замчышчаў з'яўляюцца неацэннымі сведкамі нашай мінуўшчыны.

У залежнасці ад спосабу жыцця і мыслення ў розных народаў вызначыўся індывідуальны падыход на называнні сваіх паселішчаў. Зусім свядома ў іх знаходзілі адлюстраванне самыя істотныя бакі чалавечай дзейнасці.

Беларусы — нашчадкі летапісных крывічоў, дрыгавічоў і радзімічаў — спрадвеку жылі асёлым жыццём, моцна звязаўшы свой лёс з суровымі рэаліямі лясіста-балоцістага краю. Важнейшым іх заняткам і клопатам было рольніцтва — культурнае асваенне лясной зямлі. У розныя часы пры любой сістэме земляробства падсечна-агнявы спосаб распрацоўкі лесу карыстаўся нязменнай папулярнасцю. Адсюль зусім натуральна, што цэлы пласт беларускіх назваў паселішчаў сфарміраваўся менавіта на аснове земляробчай тэматыкі. У яе лексічным складзе пазначыліся ўсе асноўныя дзеянні і працэсы, звязаныя з распрацоўкай лесу пад ворыва і сенажаць.

Айканімія (ад грэч. *oikos* — «жыллё») — сукупнасць уласных назваў любых населеных пунктаў на тэрыторыі канкрэтнага рэгіёну.

Айканімія, з'яўляючыся натуральным прадуктам моўнай дзейнасці чалавечага грамадства, параджэннем канкрэтных гістарычных умоў, аб'ектыўна адлюстроўвае працэс і ўмовы свайго ўзнікнення, знаходзіцца ў непарыўнай сувязі з фактамі геаграфіі і гісторыі. Айконімы ўтвараюцца на кожным этапе жыцця мовы. Таму сучасная айканімія ўзыходзіць да розных перыядаў гісторыі народа-стваральніка. У ёй адлюстроўваюцца моўныя асаблівасці не адной якой-небудзь эпохі, а многіх, гэта значыць, айканімія непасрэдна звязана з фактамі гісторыі мовы.

У залежнасці ад лексіка-семантычнага складу ўтвараючых асноў выразна вылучаюцца тры групы айконімаў:

1. апелятыўнага паходжання;
2. антрапанімічнага паходжання;
3. гідранімічнага паходжання.

Айконімы апелятыўнага паходжання ва ўтвараючай аснове нясуць інфармацыю аб прыродна-геаграфічных умовах жыцця чалавека, аб непасрэднай ці апасродкаванай сувязі прыродна-геаграфічных аб'ектаў з практычнай дзейнасцю чалавека, аб сістэме і характары земляробства, аб лясных, рачных і іншых промыслах старажытных насельнікаў, аб розных відах прамысловасці, аб тыпах пасялення, пабудовах і збудаваннях гаспадарчага і грамадскага прызначэння.

Зараз разгледзім, якія назвы населеных пунктаў Стаўбцоўскага раёна адносяцца да айконімаў апелятыўнага паходжання: Вугорнае — ад назвы «вугор», «бугор» (узгорак, грудок); Вышкі — ад назвы «вышка» (высокае месца); Плошчадзі — ад «плоскае, роўнае месца»; Ласток — ад «ласта» (плоскасць, нізіна, раўніна); Дзераўная — вядомая з XVI стагоддзя, назва паходзіць ад слоў «дзёрн» ці «дзірван», якія тут у пушчах азначалі месца нядаўняй раскарчоўкі, разорвання лясных палян; Ляжанец — «поле, якое доўга пуставала, ляжала аблогай»; Каменка — «камяністае месца»; Муцьвіца — старабеларускае «мутвіца» (нізкае, балотыстае месца); Пяскі — ад назвы «пясок».

З агульнай масы чаго-небудзь вылучаецца заўсёды тое незвычайнае, што не падобна да астатняга. Такімі на тэрыторыі Стаўбцоўскага раёна былі балоцістыя, камяністыя і пясчаныя глебы, што і адлюстравалася ў вышэйдадзеных назвах населеных пунктаў.

Ва ўтвараючай аснове айконімаў антрапанімічнага паходжання адбілася складаная іменаслоўная сістэма розных эпох. Тут знайшлі адлюстраванне як старажытныя імёны-мянушкі апелятыўнага паходжання, так і хрысціянскія ўласныя асабовыя імёны. Айконімы антрапанімічнага паходжання данеслі да нас і словаўтваральныя сродкі, уласцівыя жывой народнай мове. Да айконімаў антрапанімічнага паходжання ў Стаўбцоўскім раёне адносяцца наступныя назвы населеных пунктаў: Алешкаўка — ад імя Алешка; Апонаўшчына — ад уласнага імя Апон, Апоня (вуснамоўны варыянт царкоўнага імя Афанасій); Белькаўшчына — у аснове назвы імя-мянушка Белька; Мешычы — ад уласнага прозвішча Мешыч; Монькі — некалькі родзічаў па імені або прозвішчу іх агульнага продка Монькі; Жаўнеркавічы — дзеці, нашчадкі чалавека па імені або прозвішчу Жаўнер; Скамарошкі — ад імя-мянушкі скамарох, якое давалі людзям вясёлага складу характару; Ждановічы — дзеці, нашчадкі чалавека па імені або прозвішчу Ждан; Буцькавічы — дзеці, нашчадкі чалавека па імені Буцька; Васілеўшчына — ад уласнага імя Васіль; Рудзевічы — ад уласнага імя Рудзя, Рудольф; Мікулічы — ад уласнага імя ці прозвішча Мікула, Мікуліч; Рубяжэвічы — людзі, якія жылі на памежжы дзвюх дзяржаў, княстваў, прыватных зямельных улад; Янкавічы — дзеці, нашчадкі чалавека па імені або прозвішчу Янка; Зеневічы — дзеці, нашчадкі чалавека па імені або прозвішчу Зенька, Зянько; Беланоўшчына — ад уласнага прозвішча Беланоўскі; Гурнаўшчына — ад імя-мянушкі Гур.

У прааналізаваных айконімах выразна адлюстроўваюцца словаўтваральныя фарманты — суфіксы -ічы, -шчына. Суфікс -іч узыходзіць да агульнаславянскага -itj. Спачатку ён абазначаў родавыя ці плямянныя сувязі, а пасля — патомка па бацькоўскай лініі. Множналікавая форма з’яўляецца назвай калектыву супляменнікаў, патомкаў або проста родзічаў. У славян яшчэ з часоў патрыярхальных адносін існаваў звычай называць месцы пасялення імёнамі іх патрыярхаў — заснавальнікаў родаў і плямёнаў.

Што тычыцца айконімаў гідранімічнага паходжання, то іх вельмі мала на Стаўбцоўшчыне, нягледзячы на тое, што ў яе межах працякаюць дзве ракі — Нёман і Сула. Да айконімаў гідранімічнага паходжання адносяцца назвы: Зарэчча — тое, што знаходзілася за ракой; Нёман — ад назвы ракі Нёман; Сула — ад назвы ракі Сула; Прудзішча — месца, дзе быў пруд, запруда. Лексіка, пакладзеная ў аснову названай групы айконімаў, агульнабеларуская, вядомая на ўсёй тэрыторыі.

Усе айканімічныя праблемы знаходзяцца зараз у кампетэнцыі айканімікі — комплекснай навуковай дысцыпліны, якая сфарміравалася на сумежжы некалькіх навук: лінгвістыкі, гісторыі, этнаграфіі, географіі і фалькларыстыкі. Айканіміка ўстанаўлівае генетычныя і семантычныя сувязі ўласных географічных назваў з іх агульнамоўнымі эквівалентамі. Але ўнутрылінгвістычныя з’явы, як правіла, дыктуюцца і рэгулююцца пазалінгвістычнымі фактарамі. Галоўнымі пабуджальнымі матывамі найчасцей з’яўляюцца грамадскія ўмовы. У якім бы аспекце ні вывучаліся айконімы, іх нельга ўявіць у адрыве ад сацыяльна-эканамічнай і палітычнай гісторыі грамадства, ад яго культурных каранёў. На ўсіх этапах лёс айконімаў вызначаецца формай сацыяльнай арганізацыі, характарам грамадскіх і вытворчых адносінаў, асаблівасцямі сістэмы земляробства, землеўладання і землекарыстання. Прымяненне метаду гістарычнага аналізу істотна дапамагае раскрыццю сэнсу айконіма. Дзякуючы яму можна высветліць эвалюцыю і трансфармацыю айконіма, узнавіць сацыяльнае асяроддзе, якое абумовіла яго з’яўленне.

Літаратура

1. Адамовіч, Я.М. Мікратапанімічныя назвы / Я.М. Адамовіч. — Мінск: Навука і тэхніка, 1971. — 112 с.
2. Грыгор’ева, Л.М. Тапаніміка / Л.М. Грыгор’ева // Энциклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі. — 1987. — № 5. — С. 240.
3. Лемцюгова, В.П. Беларуская айканімія: лінгвістычны аналіз назваў / В.П. Лемцюгова. — Мінск: Навука і тэхніка, 1970. — 160 с.
4. Лыч, Л.М. Назвы зямлі беларускай / Л.М. Лыч. — Мінск: Універсітэцкае, 1994. — 150 с.
5. Мурзаев, Э.М. География в названиях / Э.М. Мурзаев. — М., 1989. — 210 с.